

СХВАТАЊА »НАЦИОНАЛНОГ« И »КЛАСНОГ« КОД Л. РАНКЕА
И Св. МАРКОВИЋА У ДОГАЂАЈИМА ПРВОГ И ДРУГОГ
СРПСКОГ УСТАНКА

За разматрање горњег питања од значаја је, најпре, указати на то да је Вук Караџић био исходна основа са које су и велики немачки (и европски) историчар Леополд Ранке и наш Светозар Марковић — свако са својих друштвено-политичких и идејних позиција — полазили у својим интерпретацијама и оценама првог, а последично и другог, српског устанка. У чему се огледала та веза између дела Вуковог, са једне стране, и *Die Serbische Revolution* (1829), односно *Србија на истоку* Св. Марковића (1872), показао сам, мислим, у својим расправама: *Леополд Ранке и његова Српска револуција*,¹ и *Схватања и проучавања Светозара Марковића друштвено-политичке проблематике Првог српског устанка*.² А потпунија схватања Вукова и Светозарева о карактеру и последицама српских устанака 1804. и 1815. по даљи развој српске историје 19. века, изложио сам — као своја почетна разматрања о овом важном периоду новије српске историје — а у контексту са горњом темом, у другим својим написима: *Вук као историчар*,³ и *Методолошки приступ Светозара Марковића у проучавању историје Србије прве половине XIX века*.⁴

Оно што је било заједничко за ову тројицу историографа у тумачењу проблематике првог српског устанка, то је налажење готово исте гноселошке и друштвено-класне основе из којих је произишао велики покрет српског народа у београдском пашалуку 1804, против власти и установа Османског Царства уопште.

Прва основа, његов гноселошки корен, сагледана у дубоко укореваном веровању — потврђеном и свакодневном конкретном праксом из укупних српско-турских односа: политичко-правних, друштвено-економских, црквено-религијских, и других, да су Турци у београдском пашалуку, као владајућа друштвено-политичка структура, представљали (у тоталитету свих својих јавних, појединачних или општинских, иступања у средини српског народа) нешто што се а *limine* показало неспојивим, било са приватним било са општенационалним животом српског народа. Једном речи биле су то две сасвим оделите социјално-политичке, друштвене и народносне целине које су једна другу искључивале, једна другу потирале, игнорисале. Или, како Светозар врло сликовито каже за Турке: »... цела једна нерадна класа

¹ Предговор уз књигу: Леополд Ранке, *Српска револуција*, Изд. Српска књижевна задруга, Београд 1965, стр. 9—23.

² Видети: »Историјски часопис«, XXIV, Београд 1971, стр. 105—115 (Овде и литература о овом питању).

³ Штампано у књизи: О Вуку Караџићу, Студије и чланци, Изд. Просвета, Београд 1968, стр. 197—212.

⁴ Научни скуп: Развој социјалистичке мисли у Србији до 1919, Издање Српске академије наука и уметности, Посебан отисак, стр. 1—12.

људи, која је живела сасвим другим животом, говорила другим језиком, веровала другу веру, а сматрала српски народ као своје имање. . .⁵

Друга основа, његов друштвено-класни корен, била је такође, у начелу, уочена код све тројице, с тим, што су се код Вука и Ранкеа, Срби сматрали више експлоатисаним од турских државних институција и турских органа власти (политичких и економских) као другачија конфесионално-народносна група, коју је шеријатско законодавство политички и правно сврставало у општу категорију раје— народа у (класно) сталешком смислу ранговања покорених народа, док је Светозар Марковић подређеном и тешком положају српског народа под турском влашћу више придавао модеран социјални (и социолошки) смисао, положаја који је проистацао из карактера продукционих односа турског, османског тимарско-феудалног система у поодмаклој фази његовог разлагања, распадања, при чему су, чини се, владајуће класе из наглашеног материјалног, економског интереса (прелазак натуралне у новчану ренту, и извлачење екстрапрофита применом драстичнијих облика кулука — радне ренте, односно повећаном експлоатацијом рада) чиниле општи положај покореног српског народа још тежим, више не само у верско-идеолошком, политичком, већ и социјалном, друштвеном погледу. Светозар Марковић као да увиђа да, пред устанак 1804, турске власти не сматрају Србе више само као друштвено-политичку категорију раје, већ и као економско-производну масу (радног) народа чија економска богатства, материјална добра, и производни рад, заправо продукте произведеног, уложеног, рада ваља што темељније експлоатисати ради јачања сопствене власти и сопственог богаћења. То је било оно што је он, Светозар, нешто уопштено али тачно описао као ». . . спахије, који су купили десетак; јаничари који су примали плату, држали ђумруке и занимали су званично отимањем од народа; субаше и дахије — као паше и кадије. . .⁶ Из ове дубоке, пре свега социјално-политичке супротности између српских сељака и представника турске управе — коју су дахије само довеле до апсурда и крајњих немогућности — избио је велики народни покрет 1804. године.

Довде, и до оснивања првих ембриона нове власти, и Вук и Ранке и Светозар иду заједно у анализи положаја српског народа под турском влашћу, у изналажењу узрока устанку и његовог **кочачног** циља да се турска управа замени српском влашћу. Упрошћено речено, отприлике до свршетка прве године устанка, сва тројица историографа виде у српском устанку широки покрет свих слојева српског народа у београдском пашалуку са јасно израженом тенденцијом да се укину све социјалне и економске баријере које су, у односу на Турке, српски народ чинили неслободним, потчињеним, експлоатисаним. То је почетна година широког народноослободилачког, еманципационог покрета, познатог као »буна на дахије«.

Али, у тумачењу даљег друштвено-политичког курса антитурског покрета, почев од 1805. па надаље, већ се Вук, Ранке и Светозар

⁵ Србија на Истоку, Целокупна дела Светозара Марковића, књ. VI Београд 1892, стр. 42.

⁶ Нав. место.

дискретно разилазе. Разилазе се и по поимању карактера даљег тока српско-турског ратовања, као и у тумачењу карактера даље изградње националне управе, националне власти. У тумачењу првог, иванковачку битку (у лето 1805) и онога што је следило после ње, Ранке и Светозар уочили су као процес радикалног кидања са старим стањем и као израстање новог, квалитетно другојачијег положаја уставничке Србије према Османском Царству, схвативши овај процес као дијалектичко негирање и превазилажење старог односа, као неумитну борбу новог са старим, као незадрживо изумирање старог друштва и као, истовремено, нужно настојање новог, као револуцију, чији је смисао Ранке кратко формулисао: »Једни (тј. Срби) су хтели напред, други су (тј. Турци) вукли натраг«, а Светозар Марковић: »да ту није учињена промена власти, подела државног земљишта и уопште нека промена политичка, већ је том приликом учињена дубока друштвена револуција, која је из корена изменила строј српског друштва под Турцима, па је захватила и саме појмове српског народа.«⁷

Насупрот Ранкеу и Светозару, Вук је — не хотећи да изрекне синтетичку мисао — био скромнији: догађаје и збивања 1804—1813. назвао је устанком, и мање је придавао радикалан значај догађајима српско-турског ратовања с обзиром и на текуће и на крајње циљеве устанка, и на његову историјску оцену пројектовану у будућност, задржавши се више на приказу реалног стања, односно чињеница у конкретно датом историјском тренутку.

Слажући се у ономе што је било битна карактеристика у опшности догађаја 1804—1813. (а и даље), да је, најпре, покрет из 1804. имао најширу друштвену, тј. опште народну основу; затим, да је по својој иманентно динамичној и мењајућој унутрашњој снази, имао све карактеристике радикалног преображаја у дотадашњим српско-турским односима, Ранке и Светозар су са правом српски покрет 1804—1813. дефинисали као револуцију. Најзад, у поимању напредног, прогресивног обележја устанка, они гледају, такође, истим очима и када у почетној управној и законодавној организацији ослобођене Србије, у Правитељствујушчем Совјету, виде установу која је политички уједињавала српски народ у устанку, а Србију у односу на Турке и Турску као територијално организовану нову државу која је требало да — као врховна политичко-војна и законодавна власт — обезбеди даљи слободан развој, с том разликом да је у установи Совјета Ранке видео више аустријски, а Светозар руски утицај.

Међутим, у објашњењу шта су били циљеви устанка, и нарочито у приказу пута и начина развоја српско-турских односа после 1805. па до 1813, Ранке и Светозар су се разилазили.

Ранке, професор историје на Берлинском универзитету, изникао из друштвене, политичке и интелектуалне средине свога времена (а и свога народа), интелектуалац прогресист и искусан методичар — стручњак, већ према својим друштвеним опредељењима и филозофским погледима (историју човечанства схватио је као универзални, премда дисхармонични, процес у коме сваки народ даје свој при-

⁷ Нав. д., 9.

лог општој ризници културе и цивилизације) сматрао је да је крајњи циљ српске револуције изградња цивилизоване државе ослобођеног (дела) српског народа, која је, и која значи, у ствари највећи домет стваралаштва и историјске свести једног народа, који се тиме — у својој држави и у својој (народној) цивилизацији — засведочава пред светском историјом. Цивилизација и слобода иду упоредо, а нација се може слободно и стваралачки развити потпунс тек у слободној држави. Али држава не сме да буде деспотија. Правна држава представља, у неку руку, синтезу општенародних интереса ослобођеног народа и јединство национално-политичког рада управо ради обезбеђења већ постигнутих резултата (ратовања са Турцима). Тек она постојеће друштвене проблеме решава законодавним мерама и интервенцијом државних установа. У монархијама суверена власт припада монарху; у случају Србије првог и другог устанка Карађорђу и Милошу.

По Ранкеу, изгледа, држава просвећеног апсолутизма треба да врши народни суверинитет, и то у име нације и за добро сопственог народа, а сви настали друштвени проблеми усаглашавају се државном регулативом. Отуда је, уважавајући и патријархални склоп српског друштва у Србији и ступањ његове образованости (катеорије друштвене наградње до које он веома држи), био склон да попусти у критици самодржавља Карађорђа и деспотији кнеза Милоша и да им, због њихових великих заслуга на бојном пољу, као и на дипломатском, истискивања Турака из народне средине, и упркос њиховим драстичним поступцима са народом (у условима снажног притиска спољњег непријатеља), да им призна прогресивну улогу народних предводника у ослобођењу народа од туђинске окупације, туђинској потчињености. Интересе нације, српског народа, у његовом унутрашњем политичком животу, Ранке је потчињавао — како је мислио — примарном задатку: ослобођењу од туђинске владавине. Јер, по њему, народ који није био слободан, који није имао и који нема своју државу, нема своју праву, аутентичну историју и своју народску културу. То је усаглашавао са битним захтевом за стварање услова за цивилизаторским радом без кога нема друштвеног, моралног и духовног (културног) развоја у једном народу. Иако је, као историчар—истраживач, знао за велику, чак и пресудну улогу и значај социјалних, и социјално-политичких покрета у историји појединих народа, а и у историји човечанства, Ранке је у процесу српске револуције 1804—1829. године, дао предност национално-ослободилачкој, а не социјалној и друштвеној компоненти. Да не би изгледао конзервативац и антипрогресист Ранке је, у својој Српској револуцији, предочавао кнезу Милошу да земљи и народу да законе, да уреди судове, уведе школе, забрани увођење (могуће) спахијских односа »домаћег типа«. Дакле, обезбеђење народних слобода (због општег образовног стања у народу) »одозго«, од стране државе (која се у Србији рађа и међународно уважава на основу тек склопљене Амерманске конвенције и једне њене клаузуле о Србији, у државном уговору Русије са Турском!), а не »одоздо« кроз учешће народних представника у законодавној иницијативи и њеној примени (кроз установу Народне скупштине). Због међународних околности у којима се

Србија налазила, Ранке је сматрао да, после руско-турског рата 1828/29. године, реформа треба да замени револуцију у уређењу »српских послова«.

Насупрот томе, Светозар Марковић, како је познато, сматрао је да национално ослобођење нема свој пуни (историјски) значај ако, у ослобођеној земљи, нема и друштвене слободе, ако нова национална организација управља ослобођеним народом — кроз свој организован апарат власти у служби владаоца који се поистовећује са државом на начин и средствима који се не би много разликовали од туђинске власти. У томе смислу позната је његова критика бирократије као апарата власти апсолутне монархије каква је била Србија у време владе кнеза Милоша, уставобранитеља, друге владе кнеза Михаила и Намесништва. Али, задржавајући се на проблематици првог српског устанка, српске револуције, како ју је он терминологијски и по њеном стварном друштвеном садржају дефинисао, Светозар је сматрао да је њена »главна идеја« била ослобођење и јединство »целог српског народа«. Он каже изричито: »Одмах у Првом устанку на дахије Српски народ мисли на ослобођење своје браће у Босни, води преговоре с Црном Гором и започиње рат с Турским царством ступајући ван граница Београдског пашалука. У исто време српски народ у Аустрији помаже српску револуцију. . . Мисао и нада да ће револуција у Шумадији ујединити цео српски народ била је општа у свим крајевима српским.«⁸

По Светозару, револуција је и средство и циљ да се дође до слобде, до слободе српског народа, и то целог српског народа; револуција синтетизује прави национални и прави друштвени (класни) интерес српског народа, а у Србији 1804. она, револуција, ствара основ да се оствари њена главна идеја — ослобођење и уједињење целог српског народа: у Србији, у Црној Гори, у Турској и у Аустро-Угарској, разуме се у оним крајевима њиховим где српски народ живи и својом свешћу и свесним национално-друштвеним радом даје доказе о својој присутности, већинској или мањинској, и поред (и уз) других балканских народа. Тек у ослобођеној земљи — али духовно, друштвено, политички и економски слободан народ — може да изгради слободно друштво и слободну националну заједницу (нацију), друштвену и националну слободу за цео народ, без обзира на границе и друге чиниоце претходног друштвено-историјског развојка под иностраном окупацијом која га је издвојила, разјединила, поробила — духовно, морално, политички и материјално. Остварење тога циља могло би се постићи општом револуцијом српског народа, исто онако као што је то било учињено 1804, и следећих неколико година, у (северном) делу Србије. »Оно што се свршило у Србији револуцијом, може нам послужити као поука, шта може и шта треба да буде циљ револуције у Турској царевини, — а може бити и у некој другој држави. . .«⁹ каже Светозар (он је овде мислио и на Аустро-Угарску али и на Кнежевину Србију). Друштвена правда и политичка права народа »на демократским начелима« садрже у себи

⁸ Нав. д., 46.

⁹ Нав. д., 9—10.

међусобно уважавање и »националног« и »класног« (друштвеног), као лице и наличје једног истог историјског процеса, и једног истог животног садржаја.

Код Вука и код Светозара, који су добро познавали народни живот и народне потребе, не из књига и из канцеларија, већ из самог живота, и из својих многобројних веза са народом и народном средином, стално се код њих, колико ми је познато, говори (и пише) о српском народу као целини, и у Србији и ван ње, и у етничком, и у културно-историјском, и у друштвено-политичком смислу. Српски народ у Кнежевини Србије не издваја се, као ни онај његов део у Црној Гори, ни по ком критерију и ни у ком посебном смислу, од осталих делова српског народа, на пример у Турској или у Аустро-Угарској.

Вук, човек из народа и његове патријархалне друштвене организације, и Светозар Марковић пола века после њега, такође човек из народа и покретач социјалистичких идеја и социјалистичког учења код нас, употребљавају само појам народа када говоре о Србима као етнику, као народу који има — без обзира на своју моменталну подељеност у четири државне организације — своју заједничку историју у прошлости, као народу који хоће да оствари своје политичке жеље да буде слободан од туђинске власти, и то уједињен у својој држави која се почела, на новим друштвеним, моралним и економским темељима, стварати у београдском пашалуку почетком 1804. године, и чији процес ослобађања и настајања историјски још није био завршен. Појам и термин нације није био у употреби ни у народном животу и говору, ни у државној администрацији Србије (и слободне Црне Горе), ни (са неким изнимцима) у јавном друштвеном животу Срба уопште, бар не у XIX веку, у време Вуково и Светозарево. Појам српски народ означавао је не само етнику, већ и друштвено-политичку и друштвено-сазнајну, социолошку, психолошку и културолошку карактеристику за све оне који су се тако осећали, мислили и радили на великом делу **народног ослобођења** (речи су Светозарево) Срба, пре свега од туђинске власти, као заветном задатку друштвеног и политичко-националног ослобођења српског народа.¹⁰

Тек са превладавањем капитализма у Србији крајем XIX века, ова ситуација почиње да се унеколико мења: појам народа, са својим етничким, етнографским значењем, двоји се терминолошки, од појма нације, са својим политичким и културно-социолошким значењем. У чему је био прави смисао овог двојења — уколико то, за своје време, није био синоним једног истог културно-историјског и друштвено-психолошког садржаја — ваља темељније, него досада, проучити учешћем многих научних дисциплина и методом интердисциплинарног изучавања и истраживања. Овај проблем, у оквиру историје српског народа, треба размотрити и са теоријско-методолошког

¹⁰ Видети: »Радник« за 1871, бр. 25 од 29. VII, стр. 95, и бр. 30 од 12. VIII, стр. 115. такође: »Радник«, за 1872, бр. 9 од 26. I, стр. 38, и бр. 10 од 28. I, стр. 41/42. — »Јавност«, за 1874, бр. 18 од 10. II, стр. 1, и бр. 42 од 14. IV, стр. 4, Додатак; затим бр. 43 од 18. IV.

али и са конкретно-историјског гледишта. Питање стварања нације код Срба имало је своје друштвене и историјске посебности и свој посебан пут развика,¹¹ чије се основе налазе, заправо, у њиховој много даљој прошлости.

»CLASS« AND »NATIONAL« IN THE EVENTS OF THE FIRST AND SECOND SERBIAN INSURRECTIONS AS CONCEIVED BY RANKE AND SVETOZAR MARKOVIĆ

In discussing principal characteristics of the innerpolitical and social development, as well as social and political objectives of Serbia at the time of the first insurrection (1804—1815), both the great German historian Leopold Ranke (1829) and Svetozar Marković (1875) took as the starting point the communications of Vuk Karadžić, but to the problems of the Insurrection they attributed a larger amount of historical significance and sociological contents, conceiving events as a great socio-political movement and the war of the Serbians against the Porte as a great undertaking aiming at a radical abolishment of all institutions and of all traces of the Turkish rule in Serbia.

However, in contrast to Vuk, both L. Ranke and Sv. Marković named terminologically the first (and the second) Serbian insurrection the **Serbian revolution**. Not only the liquidation of the Ottoman authority and the abolition of its tax and economic institutions, but also the new organization, in the spirit of popular democracy, of social relations in the liberated country and Serbia's own armed force which, on the fortified frontiers, defended the **newly created State**, lent the principal characteristic to the Serbian insurrection 1804—1815. This newly created State was not any more dependent on the Turks, it was no more a Turkish pashalic, and the Turkish subjects up to then — Serbian rayahs ceased to be this, becoming free people and citizens and protagonists of the militant idea of the liberation and the union of the **entire Serbian people** into a State, a community on the whole area of its ethnical spread. The idea of national liberation, which comprised also the idea of social liberation and cultural emancipation from the alien power and foreign influences, obtained only in the liberated Serbia of the first (and second) insurrection the basis of which ought to be founded the new State community of the entire Serbian people that still lived, except in Serbia and in Montenegro, under the Turkish and Austrian (Austro-Hungarian) rule.

To achieve this, Serbia — according to L. Ranke — ought have to be organized as a juridical State and, according to Sv. Marković also as a country with full social equality of rights and complete political freedoms. The national liberation would obtain thereby also its created social contents: »class« and »national« would not exclude each other.

V. Stojančević

¹¹ Комплексност овог питања видети у Зборнику радова: **Постанак и развој српске нације**, Београд 1979.